

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

IV. ÉVFOLYAM.

1880.

JULIUS—SZEPTEMBER.

III. FÜZET.

A „SOCIALIS KÉRDÉS“.

A socialis kérdés általában. ¹⁾

A XVIII-ik század utolsó tizedeiben megindult átalakulása a politikai ügy, mint a gazdasági viszonyoknak, névszerint pedig a gyors fejlődésnek eredt gyári üzletforma, a nagy tőkének a kis tőke feletti túlnyomósága, a személy-, munka- és versenyszabadság érvényrejutása, a vállalkozó és munkás között századokon át fennállott patriarchális viszony felbomlása, nem különben a mozgó vagyon uralmának fokozódása és a pénz- s hitelügy egészen újszerű szervezete: nem kis mértékben szolgált ugyan az emberiség anyagi ügy, mint műveltségi állapotai javítására; de másfelől egészen új, szokatlan és kényelmetlen helyzeteket is teremtett, s (valódi vagy képzelt) visszasságoknak és bajoknak vált kútfejévé, a melyek főleg a munkás és alsóbb osztályokra nehezედvén, itt-ott oly inség és nyomor

¹⁾ V. ö. az e kérdésre vonatkozó gazdag irodalomból főleg: Lange Alb. Die Arbeiterfrage (1870.). Becher: szintén (1868.). Contzen: Die Sociale-Frage (1873.). Schäffle: Kapitalismus und Socialismus (1870.). Scheel: Die Theorie der Socialen-Frage (1871.). Thornton: On Labour (1873.). Brentano: Das Arbeitsverhältniss stb. (1877.). Weiss Béla: A socialis kérdés (1870.). Wagner Ad.: Rede über d. s. Frage (1872.). Schönberg: Érték. a Tüb. Folyóir. 1873-iki köttb. és Sittl. Relig. Bedeutung der S. Fr. (1876.). Schmoller: Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft (1875.). Treitschke: Die Gönner des Socialismus (1875.). Stein: Volkswirtschafts-Lehre (új kiad. 532. sk.) és Verw. Lehr. 777. sk. Villiaumé: Econ. Polit. III-dik kv. Leplay Reforme Sociale 2-ik köt. Roscher: Ansichten 2-ik köt. R. Meyer: Der Emancipationskampf des vierten Standes (1874. sk. 2-ik köt.) általában, és Laveloye több dolgozatát.

állott elő, a melynél fogva a népesség egy része emberhez illő létfeltételeitől megfosztottnak látszott. ²⁾

E mélyen menő átalakulással egykorúlag a műveltség már valamivel magasb fokán álló, emberi méltóságának elevenebb öntudatára jutott, s az élet iránt nagyobb igényekkel föllépő munkás és kisiparosi körökben a helyzetükkel való elégtelenség mind szélesb mérvben foglal helyet; hangosan kitörő panaszok és kifakadások ³⁾ mind általánosabbá válnak; a vállalkozók és munkások közti surlódások napirendüekké lesznek; a gazdasági társadalomrendben helyt foglaló osztályharcok, s nagymérvű birtokegyenlőtlenség alapján a létérti küzdelem törvénye az embervilág körébe is áthelyezkedettnek látszik; a kresetbizonytalanság a munkája után élő népességben s a mind mérgesebben jelenkező különmemű krízisek ⁴⁾ a társadalom minden köreiben folytonos nyugtalanságot táplálnak; — és így természetesen a közfigyelem e bajok és visszasságok enyhítése vagy orvoslása eszközeire irányul, s az emberiség egy új s nagy feladvány előtt látta és látja magát, az úgynevezett »socialis kérdés« előtt.

Az e tüneménynek alapul szolgáló okok és körülmények rendkívüli sokasága- és külöfűleségénél fogva a »socialis kérdés« szabatos fogalomhatározata igen nehéz. Így jelesen némelyek (igen széles értelmezéssel) összességét tekintik benne azon feladványoknak, melyek az egész fennálló gazdasági rend és társadalomszervezet átalakítására céloznak; mások a szerfelett

²⁾ A gyár- és műipar körében legelőbb és legmérgesb alakban előállott bajok és küzdelmek képezik az okot, hogy mi is (ugy mint a legtöbb szakember) a socialis kérdést a tudomány ezen szakaszában tárgyaljuk. A mivel kapcsolatban még arra is utalunk, hogy jelen fejtegetésekben a soc. kérdés nem pusztán az iparral, hanem az egész közgazdaság és így a többi nemzeti főfoglalkozás-nemekkel való összefüggése szerint is vétetik tekintetbe.

³⁾ A kor uralkodó pessimismusa és nyugtalanító iránya által is fokozva.

⁴⁾ Melyek főleg napjainkban, hol az egész polgárosult világ majdnem egy nagy gyári műhelyt, meg vásárpia czot képez, s a forgalom minden érdeket egybefűz, s a társadalom szervezetét oly szerfelett sensibilissé változtatja: oly rendkívül érzékenyen hatók és belterjesek.

nagy birtokegyenlőtlenségből eredő bajok megszüntetésének kérdését értik alatta; ismét mások a tőke és munka közti érdekellentét- és küzdelemmel hozzák kapcsolatba, ⁵⁾ s a socialis kérdést a munkáskérdéssel (vagyis a bérelt dolgozóknak a vagyonos vállalkozókkal szemben való hátrányos helyzete javítása stb. kérdésével) azonosítják. Van továbbá egy iskola, a mely a társadalmi kérdést a közgazdasági fejlődés és a szabadság és jogegyenlőség modern fejlődési elve közt létező ellentétnek felismeréséből folyónak tekinti; ⁶⁾ végül nem hiányzik olyan sem, a mely szerint nem egy, hanem számos socialis kérdés létezik, melynek egyike az egyik, másika a másik időben nyomul előtérbe és követel megoldatást. ⁷⁾

E felfogások mindegyikében van némi igazság. Minden kornak és műveltségi foknak megvannak a maga socialis kérdései, a melyek természetesképen előállanak mindannyiszor, a midőn köz- és társadalmi állapotok nem olyanok, mint kívánók, midőn a tényleges viszonyok ellentétet képeznek oly állapottal, minőt az emberek megfelelőbbnek tartanak, vagy társadalom-eszményként felállítanak, s a közület feladatait tekintetik, ezt az ellentétet megszüntetni; úgy hogy támadhat socialis kérdés még a nélkül is, hogy a tényleges állapot igazán rosszabb lett, jelesül az által, hogy az emberek magasb társadalmi ideálokat (eldődeiknél fensőbb feladatokat) tűznek magok elé. ⁸⁾ — Szorosb értelmezésben (s a közgazdaság e

⁵⁾ Így például Stein: Hdb. der Verwaltung czimű művében (a 694. sk. l.) egyenesen a modern industrialismus szülöttjének nevezi.

⁶⁾ Stein (Vwirth.-Lehre 533. sk.) és Scheel id. m. 2. sk. 16. sk. l. utalva arra, hogy a gazd. életrendben megvalósított szabadság a birtok- s vagyonegyenlőtlenséget hozta elő; hogy a formai jogegyenlőség szemben a nyomor terjedésével, értéktelen; hogy a soc. mozgalmak akkor veszik kezdetüket, ha a tőkének és munkának különválása folytán tőkehatalmas és szolgai bérmunkás-osztályok keletkeznek és a munkások azt látják, hogy többé fölemelkedni vagy a tőkéssekkel megküzdeni képtelenek.

⁷⁾ Így névszerint Roscher és Schönberg.

⁸⁾ Áll ez főleg a mi korunkról, hol jog- és humanitási követeléseink sokkal fokozottabbak, gazdasági és socialis életfeladataink magasb színvonalra emeltek, és ez alapon az állam és a társadalom teendői és hivatása is sokkal szélesb értelmezésre találnak.

részbe tartozólag) a socialis kérdést akként formulázhatni, hogy azon feladványban áll: »miként lehetne az alsó s v a g y o u t a l a n (legnagyobb részben b é r m u n k á s) osztályoknak, szemben a t ő k é s és vállalkozói osztálylyal⁹⁾ való (sok tekintetben független s kedvezőtlen) helyzetét megjavítani, s egyuttal az ember méltóságához illő c u l t u r a i lét j ó t é t e m é n y e i b e n való részesedésük előfeltételeit létesíteni.«¹⁰⁻¹¹⁾

A kérdés ily értelemben elemzésére nézve, az I-ső Részben (főleg a 109—118-ik, valamint a 130—135-ik §§-okban) kifejtettekén kívül az alább következők szolgálnak.

A megoldás módja körüli különböző felfogások.

Szerfelett eltérő, sőt részben egyenes ellentétben álló felfogásokkal találkozunk a socialis kérdés megoldási módját illetőleg.

Igy nevezetesen: a) Van (még napjainkban is) egynémely állambölcsező,¹⁾ a ki az egész újkori iparfejlődést félszegnek és elhibázottnak tekintvén, k ö z é p k o r i a s h ü b é r i intézményekhez való visszatérést javasol, s a birtok-, személy- és munkamegkötöttségi viszonyok megújításában véli rejleni a társadalmi bajok legbiztosb orvosságát.— b) Némi eszmerokonságot e felfogáshoz találunk azon (leginkább egyházi férfiakból álló) írói körben,²⁾ a mely főleg vallás-erkölcsi elvek előtérbe állításával hisz a bajokon segíthetni, s jelesen a keresztény-egyházi tanok (s ezekkel kapcsolathán a humanitás, a felebaráti

⁹⁾ Tehát nemesak a müipar-, hanem egy é b nemzeti foglalkozásokban is.

¹⁰⁾ Schmoller, Held, Brentano felfogása szerint.

¹¹⁾ Legszűkebb értelemben a socialis kérdés egyenlő jelentményű a munkási b é r k é r d é s s e l. L. Lange id. m. VI. l.

¹⁾ Így például Brandiss gróf, Krauss (Christl. Staatsprincip 1847.), azután Kosegarten, némileg Perin, s mások.

²⁾ Ide sorolandó a szellemes mainzi püspök Ketteler (Die Arbeiterfrage 1864 Die grossen socialen Fragen 1878.), a belga Perin, a dán főpap Martensen (socialismus und Christenthum 1875.), a jog-philosof Taparelli és Thiersch (Das christl. Staatsprincip); némileg Kosegarten, Rondelet (Le Spiritualisme dans l'Écon. Pol. 1862.), Villeneuve-Bargemont, Leplay és a nemes irányú munkás-barát Huber (id. munk.).

szerepet, a jóltevőség erényeinek) terjesztése-, élesztése- és követésétől vár ez irányban is boldogulást. — c) Éles ellentétben ez irányokhoz áll a socializmus, s névszerint az ép napjainkban nagymérvű izgatást megindított social-democratia hívei, mint a kik a gazdasági egyenlőség rideg elvéből okoskodva, az egész fennálló birtok- és munkaszervezetet kárhoztatják; a magánföldtulajdont, az örökségi jogot, a tőkekamatot stb. igazságtalannak nevezik; a szabad versenynek, a munkabéri viszonylatoknak megszüntetését sürgetik; a munkás népeséget a társadalom legjelentősb, s azért széles politikai szabadságjogokkal is felruházandó osztályának nyilvánítják; s mind-ezen részben radikális változtatások keresztülvitelét a lehető legnagyobb hatalommal ellátandó állam sürgős teendőjeként tűzik ki.³⁾ — d) Némi eszmerokonságban áll az imént említett iskola (mérsékeltebb híveivel) a legújabb időben érvényre törő azon felfogás, mely majd keresztény-socialis, majd állam-socialistikus irány elnevezéssel, szintén gyökeres reformokat sürget iparban, kereskedésben, vámpolitikában, hitel-szervezetben; hasonlólag erősen hangsúlyozza az állambefolyást, és a gazdasági társadalom-élet tervezetes szabályozását, a productió eszközeinek az állam általi szolgáltatását, stb. emlegeti.⁴⁾ — e) Nagy elterjedésre talált (főleg a közelebb lefolyt két évtizedben) azon iskola, mely a praktikus angolok által szolgáltatott példa és tapasztalatok nyomain haladva, a social-demokratia némely mérsékeltebb követői által követelt államségély rendszerével szemben⁵⁾: az öntevé-

³⁾ Ez iskola fejei a radikal-demokrata Marx, Engels, Bebel, Liebknecht, s legszellemesb (bár jóval mérsékeltebb) apostola Lassalle, a kiről az I-ső Részben a 33-ik §-ban már volt szó; Franciaországban Louis-Blanc és követői; Angliában az agráriai agitátor Parnell. (L. még R. Mayer: Emancipationskampf cz. m. 2-ik köt.).

⁴⁾ Ez irány alapítójaként a napjainkban némelyektől annyira magasztalt Rodbertus ismeretes, a kiről az I-ső Részben (a 79-ik l.), továbbá a földjára meg a földhitelügyről szóló §§-okban már tétetett említés. Ugyane felfogáshoz hajlanak, bár önállóbb és tudományosb érveléssel, sőt részben új alapokat is vetve, Wagner Adolf (nagy kézikönyvében), Schäffle (újabb dolgozataiban), Lange Alb. a materialismus szellemes történetirója.

⁵⁾ Így jelesül Lassalle Ferdinand.

kenység és önszegély (Self-belp) elvét veszi kiindulásul; az alsóbb osztályokat önjerejökbeni bizásra, minden köz- vagy magánalamizsna jellegével bíró segélyzésnek visszantásítására, főleg pedig arra utalja, hogy a munkások és kis-iparosok kölcsönös segély- és támogatási intézeteket alkossanak, s szövetkezeti alapon törekedjenek helyzetöknek saját erejük és emberségökből való javítását eszközölni. ⁶⁾ — *f)* Végül az ugynevezett tanszéki socialisták léptek előtérbe, kik azt tekintik feladatuknak: a társadalom gazdasági bajainak (részletező és alapos nyomozása alapján) okait és következményeit kideríteni; universalis gyógyszerek ajánlgatását elvetve, a mindenhai viszonyok és körülmények szerint legmegfelelőbb orvoslási módot megjelölni; az önszegély és közületi segély rendszereit, állami és társadalmi tevékenységet szerves összhangba hozni; illetőleg oda céloznak, hogy a tőkés és munkások viszonya az osztó igazság és az emberiség tekinteteinek megfelelőbben legyen szabályozott; a szövetkezeti elv minden irányban okszerű alakban megvalósuljon; új személyi függetlenségi viszonyok képződése, valamint töke-hatalmaskodási és gyárüzleti visszaélések akadályoztassanak, s egyidejűleg az alsóbb osztályok (erkölcsi és értelmi művelődésük fejlesztése alapján) a polgárosult élet és a cultura jótéteményeiben való részesülésre képesekké tétessenek. Érintetlenül maradván mindez intézkedések között a fennálló birtok- és tulajdonrend, valamint a szabadság és jogegyenlőség azon vagy elvei, melyeken a modern köz- és társadalmi rend nyugszik. ⁷⁻⁸⁾

⁶⁾ Ez iskola feje és apostola a német Schultze-Delitsch, a buzgó s fáradhatlan agitátor, kinek törekvéseit valóban fényes siker koronázta. Művei közül a főbbek: Arbeiterkatechismus, — Vorschussbanken und Creditvereine, — Associationsbuch für Handwerker (1857-től 1870-ig).

⁷⁾ L. ezekről az I-ső Részben a 63-ik l. Legszellemesb, de legtovább menő, sőt a socialistáknak is engedményeket tevő egyik tagja ez iskolának Schmöller, a kinek: Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft cz. munkája a hírneves történész és publicista Treitschke által (Der Socialismus und seine Gönner, 1875. című sok tek. becses könyvében) erős bírálatnak vettetett alá.

⁸⁾ Wagner (Soc. Fr. 15. sk) három fő irányt különböztet meg: egy reactionariust, egy radicálist, és egy reformálót.

Birálatos jegyzetek a jelzett iskolákra nézve.

Az imént ismertetett irányok és megoldási módok birálatos méltatásaul a következők jegyeztethetnek meg:

a) A feudál-középkori iskola azon föltevése, hogy a munkás-osztály viszonyainak olyszerű rendezése, a mint az a kiváltságosítások, a birtok- és személyfüggettség, a jobbágyság, és a czéhkorlátozás századaiban létezett, kívánatos vagy lehetséges: félszeg és semmi alappal bíró; s korunkban, a polgári szabadság és jogegyenlőség, az általános művelődés és szabad eszmeérték- és személyforgalom korában, egyenes anachronismus (nem akarjuk mondani: képtelenség) lenne. — b) Nem nyújthatja a socialis kérdés megoldását a vallás-erkölcsi iskola követeléseinek teljesítése sem, ¹⁾ a mennyiben a munkásoknak az egyháztól való elidegenülése feletti pusztá panaszkodás meddő s praktikus eredmény nélküli dolog; a mennyiben itt előkelőleg gazdasági érdekek és ügyek szabályozásáról van szó, melyek ridegebb s önösb természetöknél fogva az emberiesség és felebaráti szeretet tekinteteit szem előtt tartó hitnek és morálnak csak felette szük és elégtelen hatályi kört engednek. ²⁾ — c) A socialisták nézetkörét illetőleg elég (ismételve) arra utalni: hogy iránylat, mely a socialis békétlenséget, a politikai fegyelmeftlenséget, és az erkölcsök elvadultságát veszi célba és eszközli, mely a munkát átoknak tekinti, egyszer az állami önkényt, másszor az egyéni korlátlanságot hirdeti, kötelességérzetre mitsem ad, s egész felfogásában nyers anyagelviségből, kajánság- és irigységből indul ki: az oly bonyolult socialis kérdés megoldására legkevésbé alkalmas és hivatott; s hogy az emberi természettel ép úgy, mint évezredes kulturai fejlődésünkkel ellentétes terveinek megvalósítása csak a fennálló ipari és forgalmi rend gyökeres megváltoztatása (részben felforgatásával) lenne elérhető; a létező bajok és visszasságok mellett még számos új, eddig nem ismert

¹⁾ Habár e momentum nagy fontosságát félreismerni lehetetlen, l. a köv. §§-at.

²⁾ Épen úgy mint a mily lehetetlen az államszervezetet a testvériesség és felebaráti szeretet elvére alapítani. (L. Kautz: Politika 3-ik kiad. 72. §.)

bonyodalmakat s zavarokat idézne elő; s az ezzel járó roppant mérvű tökerombolás s erkölcszlazulás folytán, a várt általános jólét helyett a közelégtelenséget és elszegényedést szülné; s az emberiség legnagyobb kincsei: szabadság és műveltség végkép veszélyeztetve lennének. ³⁾ — *d)* Az ugynevezett államsocialistikus irány egynémely helyes és gyakorlati tantételt állít fel; hibája azonban, hogy az industriális kérdés megoldásában az állambatalomtól igen sokat, részben még socialistikus irányzatú jog- és birtokreformokat is követel; s esetleg arra vezethet, hogy a státus-mindenhatóság, melyet ugyis az egész újkori állam- és műveltségi fejlődés támogat, e tekintetben is érvényre jutand, s az emberekben az önerőbeni bizás helyett a kormányi gyámkodás utáni esengés mind általánosabbá válandik; nem is említve, hogy az államnak sem hivatása, sem képessége és eszközei nincsenek, hogy e követelésnek megfelelhessen. — *e)* Helyesb s okszerűbb a Schultze-Delitsch-féle rendszer, a mennyiben találóan utal arra, hogy a társadalmi s így gazdasági bajok elleni orvosszerek is nem mindig magunkon kívül, hanem első sorban önmagunkban, öneljárásunk megváltoztatásában keresendők; hogy a visszáságok kútforrását jórészt saját hibáink képezik, s menekülés a bajokból csak az egyéni tetterő, szorgalom, takarékoság s rokon érdekek szövetkezése stb. alapján érhető el. Mely irányban nagy érdeme ez iskolának az, hogy reformeszméi positiv s tudvös hatású intézmények (iparszövetkezetek, népbankok, fogyasztási és termelési társulatok stb.) egész sorozatában megtestesülve állanak előttünk. Kifogásolandó azonban e rendszernél is névszerint az, hogy világnézleti látköre nem eléggé tág és egyetemes; az állam hivatásáról felfogása majdnem a kicsinylésig megy; a laissez-faire elvet túlzásig viszi, s nem tartja eléggé szem előtt azon számos esetet és körülményt, a melyben

³⁾ Jól mondja azért Roscher: Es ist eine für alle Kenner der Volkswirtschaft ansgemachte Sache, dass die Gütergemeinschaft (s hozzátehetjük: die socialistische Gesamtwirtschaft) dem Volkwohlstande ebenso verderblich sein müssen, wie der Volksfreiheit und der Volksbildung. Vagy talán: a kaszárnya, a dologház, az ispota, stb., melyek megannyi rokonformációk a socialisták által tervezett intézményekhez, oly eszményi dolgok, a melyekért rajonghatni!?

a közbatalom társadalmi ügyekben, közérdekből, s mert csak ő rendelkezik a kellő hatalommal: activ föllépés-, segélyzés- és támogatásra egyenesen ntalt és hivatott s hogy az önsegély mint kérlelhetlenül érvényesített elv, gyakran nem volna más, mint a gyöngéknek az erősek általi elnyomása, vagy az önhibájukon kívül gyámoltalanoknak létveszélyeztetése stb. — f) A mi végre a kathedra-socialistákat illeti, ezek felfogása különösen komoly tudományos épen ügy, mint praktikns iránya, valamint emberességi tendenciáinál fogva kiváló figyelemre érdemes, a megoldás sok positiv elemeit tartalmazza, s az ellentételek kiegyeztetésében is szerencsés. Hibáztatható azonban követői egy részénél az, hogy elvi formulációkban és positiv reformköveteléseikben a kellő határokon túlmennek: nem mindig tartják szem előtt a fennálló jog- és birtokrendet meg a gyakorlatilag kivihetőt; a vagyontalan osztályokban teljesíthetlen vágyakat ébresztenek, a birtokegyenlőségi elvet oly erősen hangsúlyozzák, hogy socialistikns következtetésekre való áttérés majdnem kikerülhetlen.

A megoldás egynémely irányelve.

A socialis kérdés fölvetése korunkban nem jele hanyatlásnak vagy visszaesésnek, hanem annak, hogy a vágy és törekvés, az emberiséget anyagilag úgy, mint műveltségileg magasabb polczra juttatni, mind általánosabbá és intenzívebbé vált; társadalmi és gazdasági eszményeink magasbak; az emberiségi és állami feladataink és kötelességeink felőli nézetek nemesbek, és világlátkörünk szélesebb. ¹⁾ Bizonyosság továbbá arra, hogy a különböző irányban megzavart társadalmi súlyegyen helyreállításának szüksége mélyen s általánosan éreztetik, s öntudatosban mint valaha, kerestetnek a módok és eszközök, hogy az ez állapottal járó bajok orvosoltassanak, s különösen a kitörőfélben levő osztályharcz tőkésék és munkások közt elháríttassék, s a fenyegetett socialis béke tartósb biztosítékai találtassanak.

¹⁾ L. Schönberg: Sittl. Bedeutung 6. sk. Brentano: Arbeitsverhältniss 74. sk.

A történelem figyelmesb szemlélete arról győz meg, hogy minden nagy vívmány, minden jelentősb haladás az emberiség életében, csak nagy szenvedések árán szereztethetik meg; továbbá, hogy²⁾ az idők folyamában a rend pedantiává, a szabadság szabadossággá szokott elfajulni, s mindig új meg új feladatként áll elő a megkövesült rendbe szabadságot, s a fejtelenségbe rendet hozni, a mely törekvés és küzdelmek lefolyása ép nem egyéb, mint az emberiség történetének menete; végre arról is, hogy³⁾ míg a népek a felsőbb műveltség-polczhozi emelkedésben vannak, e polcznak minden elemei és alkotványai alról nézve rózsaszinben jelenkeznek; a mint azonban a polczra felértünk, csakhamar arról győződünk meg, hogy zavartalan boldogság a földön nincsen; mely alkalommal azután könnyen elfeledik az emberek a régi állapot nyomasztóságát s túlozzák az újnak súlyos voltát; sőt mi több, a rövidlátók és kislelkűek rögtön azon tanácssal állanak elő, hogy az elért polczot oda kell hagyni, — oly tanács, melynek felszége csak kivihetlensége által méretik fel; midőn inkább minden erő megfeszítésével oda kell hatni, hogy az elért magasb cultur-fok jó oldalai minél teljesb kifejlésre és érvényre juttassanak, s az új bajok és visszasságok ugyanezen magasb műveltségi fok által nyújtott hatályosb és tökéletesb eszközökkel leküzdettessenek.

Gazdasági bajaink legtöbbnyire túlzottan sötét színben tüntettetnek fel, s nem vétetik eléggé figyelembe, hogy anyagi közállapotunk egészben és részletekben szemlélve, hasonlíthatatlanul jobb és megfelelőbb, mint a történelem bármely egyéb előbbeni szakában bármikor és bárhol is vala. Megfelel ez különben korunk pessimistikus irányának, másrészt az sem vehető tagadásba, hogy individualistikus jellegű közgazdasági rendszerünk félreismerhetlen iránylatot tanúsít a birtok- és jövedelem-megoszlás aránytalanságát fokozni, s hogy gazdasági társadalom-viszonyaink fejlődése, legalább több tekintetben, erre gravitál; a népesség egyes osztályai közt kétségtelen érdekkollissiók is léteznek, s különösen azon gyakran

²⁾ Mint Göthe is már oly találóan megjegyzi.

³⁾ Roscher helyes állítása szerint.

hangoztatott tantétel, hogy a gazdasági életben az érdek-összhang önmagától és mintegy természetesen áll mindig elő: csak igen nagy megszorítással fogadtatbatik el. — Következik innen, hogy az állam és társadalom a mutatkozó bajok gondos megfigyelésére és kinyomozására, másrészt az orvosló és enyhítő szerek fölkeresésében és alkalmazásában folyton éber, erélyes és tervszerű tevékenységre utaltatnak; hogy minden kerülendő lesz, a mi az érdekellentéteket elmérgesíthetné, s a közület egész ereje esetileg felhasználandó, ha a baj mérveivel szemben az egyéni és társulati erőfeszítés hiuak bizonylna. Nem is érintve, hogy valamint (polgárosult államokban) minden egyes mondhatnók véghetetlenül lekötölezzettje a társadalomnak az ettől folyton vett kulturai javak és előnyökért: ugy viszont némi erkölcsi összfelelősség is áll fenn mindig a közületre nézve az összállapotért, a mely az általános népfejlődés- és államrendnek eredménye, s a melynek ezer meg ezerféle hatásai és befolyása alól magokat az egyesek kivonni sohasem képesek.

Ezek alapján, közelebbről, a következőkre utalhatni:

1-ör. Súlyos bajok és nagy visszasságok csak sok és különböző oknak lehetnek következései, s azért ne reménykedjünk, hogy a társadalmi kérdés mintegy egy csapással, rövid idő alatt, s egyszerű eszközökkel lesz megoldható.⁴⁾ — 2-ör. Absolut s teljes megoldás, vagy csodákat mivelő panaceák segélyéveli megoldás nem várható; hanem csak olyan, a mely a viszonyok és helyzetek különféleségének megfelelően, különböző orvosszerek tapintatos alkalmazása mellett, és a társadalom minden elemeinek és tényezőinek egész erőből, határozott akarattal s sok önmegtágadással járó összműködése alapján jó létre. — 3-ör. Tartós és megnyugtató eligazodás csak az lesz, a mely (távol minden utopistikus szédelgés és félszeg előföltevésektől) az ember és a társadalom természetére, a történelem tanosságai- és századok szentesítette alkotványaira, valamint a cultura elért vívmányaira alapittatik; továbbá a

⁴⁾ Félszeg azért Engel-nek azon állítása (mikor a nyerrészesülési elv megvalósulását látva felkiáltott), hogy ime! meg van oldva a társadalmi kérdés.

mely nem felforgató czélzatokból indul ki, hanem hékes értesülést és érdekkiegyeztetést keres. — 4-er. Ha teljesen kielégítő megoldás nem is érthetik el: igen sok lesz elérve már akkor is, ha a társadalom különböző osztályai (s főleg vállalkozók és munkások) közt létező idegenség (részben ellentét) enyhítettik; a véletlennek uralmát (főleg az alsóbb osztályok tekintetében) mind szűkebbre szorítani sikerül; s az általános jólét- és műveltségi színvonal magasbra emelésével a társadalom minden tagjára nézve az emberies lét előnyeiben való részesedés terjed és könnyebbé válik.⁵⁾

A kérdés politikai oldalát illetőleg: a megoldásnak az újkori állam- és társadalomrend formai alapzatát képező szabadság- és jogegyenlőség elvéből kell kiindulnia; nem szabad veszélyeztetni egyet is azon nagy rendszabályok és intézmények közül, melyeket századunk törvényhozása a személyi szabadság biztosítására, a törvény előtti egyenlőség megvalósítására, a vagyonnal és munkaerővel való szabad rendelkezési jog tekintetében megalkotott;⁶⁾ szóval az igazi (a szó teljes értelmében vett) jogállam szellemével és követeléseivel legyen összhangzó. De másfelől figyelemmel kell lennie arra is, hogy emberi közületek bizonyos rend- és autoritativ szabványok nélkül fenn nem állhatnak,⁷⁾ hogy a szabadság és az individualismus magában véve elégtelen, s valóban eredményes alkotásra csak úgy képes, ha önmagában és kívülről jövő mérséklő és szabályozó korlátokhoz fűződik, a fejlődés és mozoghatás elég tág körét biztosító renddel párosul. — A mik szerint a socialis kérdés megoldása sem a despotismus, sem az anarchia útján nem lesz eszközölhető;⁸⁾ egyedül biztos módját a békés újítás, a reform, mely se nem visszacsúszás, se nem megállapodás, se nem felforgatás, képezi; s minden olyszerű törekvés, a mely ettől eltérő irányba akarja azt

⁵⁾ L. Schmoller: Grundfragen des Rechts stb. általában.

⁶⁾ Tehát semmiféle visszafejlesztés (Rückbildung), mint egynémely hirneves német író napjainkban hangoztatja.

⁷⁾ L. Marchet: Gewerbl. Gesetzg. Előszó; és Brentano: id. m. áltb.

⁸⁾ L. Laveleye: Demokratie und Socialpolitik 24. sk.

terelni, hiu és sikertelen maradand.⁹⁾ — Az állam feladatát különösen illetőleg, ez azon szabályelvek szerint lesz meghatározandó, melyek a közhatalomnak gazdaság-politikai eljárására nézve általában irányadók,¹⁰⁻¹¹⁾ s itt még csak az oly sokat emlegetett önszegély- és államszegélyre nézve emelendő ki az, hogy e kettőnek ellentétbe helyezése határozottan hibás és félszeg,¹²⁾ a mennyiben magában véve egyik sem elégséges és célravezető; egyik folytonosan a másik által való kiegészítésre szorul; az állam az egyéni és társulati működésben, az egyének és társulatok az állam védő és támogató eljárásában találják fel a siker biztosítékát.¹³⁻¹⁴⁾

Az oly gyakran emlegetett birtokegyenlőtlenséget, mint a társadalmi kérdés egyik kiválóbb mozzanatát, tekintve,¹⁵⁾ nem szenved kétséget, hogy¹⁶⁾ oly közállapot, hol

⁹⁾ Hogy e szerint azon kormányforma is lesz a soc. kérdés megoldására nézve a legkedvezőbb, a mely rendet és szabadságot, autoritást és individualitást legjobb összhangba hoz, tudniillik az alkotmányos képviseleti monarchia: magától értetik.

¹⁰⁾ Szellemes elemzések Schäffle: Kapitalismus 615. sk. s főleg Treitschke-nél: Gönner der Socialismus 36. sk.

¹¹⁾ Formai tekintetben utalandó arra még, hogy két iránybani túlzástól különösen óvakodjék mindig az állam: ugymint a quietistikus közömbösségtől, — és az igen is buzgó rendszabályozástól; másfelől arra, hogy föltétlenül indokolt és helyeselhető lesz a közhatalom actív föllépése ott, hol az összesség érdekében levő valami feladat a magokra hagyott egyesek és társadalom által vagy épen nem, vagy csak hiányosan és rosszul teljesíthetik.

¹²⁾ L. Schmoller: Kleingewerbe 695. l. Wagner: Sociale Frage 11—12. lap.

¹³⁾ L. az előbbeni §-ban erre vonatkozólag mondottakat.

¹⁴⁾ Szükségtelen említeni, hogy e formula alapján az ugynevezett (egyéni) önfelölősség kérdése is elveszti azon élességet, a melyet neki egyebek közt Lassalle adott, azt állítván, hogy a juridikai téren egész mértékben áll az önfelölősség elve, mert mindenki csak saját tettei következtől függ; de a gazdaságban nem, mert itt az egyén tőle egészen független elemek és conjunkturák uralma alatt áll. L. még Schäffle: Kapitalismus. 362. sk.

¹⁵⁾ L. a jelen munka I-ső Részében a 130. sk. §§., továbbá Schmoller: Grundfragen 61. sk. 83. sk. és Treitschke: Gönner 8. sk., 40. sk., 70. sk.

¹⁶⁾ Mint már Plato és Aristoteles kiemelték.

csak gazdagok és szegények léteznek, a tőkés és a munkásosztály ellenséggként áll egymással szemközt, s semmiféle közös érdek által sem fűzetik egybe, vagy hozatik közelebb egymáshoz: ¹⁷⁾ igen sok veszélyeket rejt magában, s hogy felhasználható minden okszerű mód ez ellentétek lehetséges kiegyeztetésére. De ép oly tagadhatatlan másrészt az is, hogy a létfeltételek bizonyos egyenlőtlensége a haladás egyik rugója és emeltyűje; ¹⁸⁾ hogy a mióta embereket társadalmi állapotban találunk, az egyenlőtlen birtok és jövedelem mindig egyik forrását képezé a szabadságnak, a cultura és az anyagi és erkölcsi fejlődésnek; hogy a polgárosult közületekben nem a gyengébbeknek az erősebbek általi kizsákmányolása, hanem kölcsönös vevés és adás képezi a szabályt; s hogy eltörlése ez egyenlőtlenségnek, az állapotok nivellirozása, s az emberi haladás és tökélyesedés veszélyeztetésével járna. Nem is említve, hogy ép maga a szabadság és jog-egyenlőség elvére állapított közületi rendünk is sok segéd-esszöközt nyujt arra, hogy számos függetlenebb középállásu existenczia képződhetik, s a gazdasági élet ridegségei cnyhittethetnek; másrészt oly fejlődést támogat, a mely egyenes ellensúlyozására szolgál az egyenlőtlenséget előhozó iránylatoknak. ¹⁹⁾

¹⁷⁾ Tehát mint már a görög világról Plato (Államának 4-ik kvb.) mondá: »az állam tulajdonkép két államot foglal magában, a gazdagokét és a szegényekét.« Rómáról Lange: Allerthümer (3-ik kiad.) I. köt. 593. l. Lásd Laveleye: Democratie 24. sk. és Ureigenthum cz. munka bevezetését.

¹⁸⁾ L. Treitschke: id. k. 40. sk. Brentano: Arb. Verhältniss 310. sk. Mehring: Socialdemokratie 209. l. és Wagner: Pol. Oek. I. köt. 153. sk. l.

¹⁹⁾ Ugy hogy azok, a kik ma fentebb állanak, le is szállhatnak, és a kik lent, azok fölemelkedhetnek. A mivel kapcsolatban utalhatni Riehl-nek e sok igazat rejtő állítására: »Die natürlichen Gesetze des Erwerbs und Besitzes, des Erfolges und Arbeitsgenusses wirken in unserer historischen Gesellschaft unendlich gerechter, als es der weiseste Salomo vom Richterstuhle herab jemals zu wege brächte.« (Deutsche Arbeit 235. l.) De még arra is, hogy a közhatalomnak a birtok-megoszlás rendjébe való belenyúlása csak igen-igen szerény mérvekben lesz helyén, mert különben a vállalkozó szellemet és a takarítást meglankasztaná, sőt a nép véleményében a jogfogalmak teljes megzavarodására is szolgáltatna okot.

Egyébiránt a vagyon és jövedelem e természetszerű és kikerülhetetlen egyenlőtlensége a társadalom sorskegyeltebb osztályaira nagy és fontos kötelességeket is hárit; a kötelességet az »egésznek« érdekében áldozatokat hozni; fölöslegeikből a gyámoltalanoknak juttatni; az alantabb állók irányában emberiesb, résztvevőbb magaviseletet tanusítani.²⁰⁾ Mindezek mellett, magától értetik, tartós és általánosb megjavulása az anyagi közállapotnak csak úgy lesz lehetséges, ha a gazdasági produktivitást folyton fokozni és fejleszteni sikerülend; — az emberiség békés munkássága, kereskedelmi ériatkezései, gazdasági és üzleti törekvéseiben állami rázkódtatások, forradalom, háború, tartós krízisek által fel nem tartóztatatik; — az államok nagyon is költsékes, kiadások és bevételek közt arányt nem tartó, s adósságot adósságra halmozó háztartásviteli módjukkal felhagynak; — a közadók már-már elviselhetlenné vált mérvét magok után vonó óriási hadseregek tartásának rendszere megszorítottatik, s szerényebb mérvekre vezetetik vissza.

A socialis kérdés nem egyedül gazdasági-anyagi, hanem (némely tekintetben) ethikai kérdés is, s azért sokat tehet megoldásának könnyítésére a vallás-erkölcsi elveknek a nép minden rétegeiben való ápolása és érvényesülése. Biztosítéka lesz ez ugyanis a tisztább családi életnek, a sikeresb gyermeknevelésnek, élénkebb kötelességi érzet kifejlésének, az egész erkölcsi közállapot megjavulásának, nemkülönben annak, hogy a munkakedv és szorgalom, takarékoság és gazdaságosság a társadalom minden rétegeiben s főleg azokban, a melyeknek létele előkelőkép anyagi munkán alapszik, teljesb mérvben foglaland helyet.²¹⁾ — Így azután joggal mondhatni, hogy a

²⁰⁾ L. Wagner: id. h. 10—13. l. és Meitzen: Die Mitverantwortlichkeit der Besitzenden für das Wohl der Arbeiterklassen (1876.).

²¹⁾ Nem is említve, hogy (mint a különben rideg és realistikus irányú Treitschke megjegyzi) a tiszta erkölcs- és valláselvek az alsó osztály kedélyvilágában az igazi s majdnem egyetlen ideális hatalom; hogy innen merit a sorslátogatott ember erőt és vigaszt a szenvedésekben; hogy a vallás a napjainkban annyira elharapódzó nyers materializmus egyedüli ellensúlyozója; s hogy nem fölösleges untalan arra figyelmeztetnünk, hogy az igazi életöröm és boldogság nem épen a vagyonosság-

nagy feladvány megoldása csak úgy sikerülhet, ha nem elszigetelten egyik vagy másik szempontból, hanem a társadalom minden erkölcsi tényezőinek és feladatainak figyelembevételével és összehatása alapján kísértetik meg; a mint a történelem is bizonyítja, hogy az alsóbb osztályok helyzetének igazi megjavítása még mindenkor csak az összes gazdasági, műveltségi és állami élet föllendülésével kapcsolatban és egyidejűleg történt.²²⁾

Az állam teendői a socialis kérdés megoldására czélzó feladatkörben különösen.

Két csoportba foglalhatók az állam és törvényhozás e részbeni teendői, a szerint, a mint az illető intézkedések egyenesen és közvetlenül állami feladatot képeznek és a közhatalom által létesítendőek: avagy olyanok, hogy a társadalom és az érdeklettek kezdeményezéséből indulván ki, az állam részéről csak alaki (jogi, policziai stb.) szabályozást, vagy támogatást nyernek.

Ezt szem előtt tartva, s figyelve arra is, hogy nagy része a felsorolandó intézkedéseknek az iparügyi érdekek általános előmozdítására is szolgál, a következőkre ntalhatni: a) Első és főteendő az állam részéről megállapítása és szoros kezelése azon jogszabályoknak, melyek a vállalkozók és munkások közti viszonyt, s az innen folyó (mindkét iránybani) kötelességeket és követeléseket meghatározzák; az egyesülési és gyülekezési, telepedési és költözési szabadság biztosítására szükségesek; az iparüzlet, a műhelyi és gyári rendtartás, a hatósági felügyelet, a vállalkozó kezesség, a munkabér és munkaidő stb. tekintetében követendő elveket tartalmazzák. — b) Ügyeljen szorosán az állam arra, hogy a

ban, s anyagi javak bő mérvbeni birtokában rejlik. (L. id. műv. 32. sk. 130. sk. 1.) L. még Schönberg id. ért. és Brassay: Lectures on the labour-question (2-ik kiad. 1878.), kik szintén súlyt helyeznek a vallási momentumra.

²²⁾ Az itt mondottak szerint a feladvány megoldására czélzó intézkedések leghelyesebben akként vétethetnek szemügyre, a mint azok vagy előkelőleg az állam és a törvényhozás, — vagy pedig a társadalom és az érdekletteknek magoknak feladatkörébe esnek.

gyáraknak mind felállításában, mind belüzletében mindaz kerül- tessék, a mi által a közbiztosság, az egészségügy, a munkások testi épsége és erkölcsi élete veszélyeztethetik. — Kötelezze továbbá az állam a nagy vállalkozókat bizonyos gyári rend- tartás behozatalára s ehhez való szigorú alkalmazkodásra. Így névszerint erélylyel örködve a munkaszerződési fel- tételeknek mindkét részről való pontos teljesítése fölött, megtiltandja a gyárnokoknak munkásaikat készpénz helyett terményekben kifizetni (a mi rendszerint nagy visszaélésekkel jár), (Trucksystem); továbbá oda hatand, hogy szerződés- megszegések egyik részről se foglalhassanak helyet, illetve komolyan fenytessenek; peres esetekbeni ítélelhozásra nézve pedig gyár- és iparbiróságok szerveztessenek és járhassanak el. — Nem engedheti meg végül az állam, hogy a még meg nem szolgált munkabérre lefoglalás intéztethessék, mert ily módon a könnyelműbb hitelezés a mun- kások irányában korlátoltatik, s az újóbbiak egyúttal szivtelen pénzemberek zsarolásai ellenében megvédelmeztetnek. — c) Kül- önös figyelem tárgyát képezze az államra nézve a nőknek és gyermekeknek gyárakbani alkalmazása; mire nézve elég megjegyezni azt, hogy legkivánatosb lenne ugyan, ha e mindkét rendbeli elem a gyárbani foglalkodtatástól egé- szen távol tartathatnék; miután azonban ez (főleg intensivebb fejlettségű s igen sűrű népességgel biró iparállamokban) alig érhető el, gondoskodjék a törvényhozás arról, hogy mind a női-, mind a gyermekmunka, ez utóbbi sajátos természetének megfelelőleg szabályoztassék, kellő ótalomban részesüljön, s mindenekelőtt kimondassék az, hogy asszonyok és gyermekek (utóbbiak például 12 éven alul épen nem, azontúl pedig csak bizonyos rövidebb ideig, éjjel pedig soha, vagy csak kivételkép s engedély folytán) ¹⁾ foglalkodtathatnak gyárakban. — d) Mind- ez irányokban fontos s alig nélkülözhető institutio az úgy- nevezett gyár- és iparfelügyelőség (Fabriks- und Ge- werbeinspektoren), mely állambatósági közegként a gyári rend- szabály megtartására, a vállalkozók és munkások törvényekkel

¹⁾ L. még Scheel: Die Frauenfrage (1874.) és Stein: Die Frau auf dem Gebiete der Nat. Oekonomie (1875.).

meg vagy meg nem egyező magaviseletére, az iparüzleti policzia köréhez tartozó minden mozzanatokra felügyel, szakadatlan ellenőrséget gyakorol, és az államot minden e körbe tartozó jelenségek, tapasztalatok és szükségesegek fölött tájékozhatja. — *e*) Nagy szolgálatot tehetnek az iparügynek a legújabb időben tervezett s itt-ott már életbe is léptetett egyeztető hivatalok (Einigungsämter), melyek nem tulajdonképeni jogvitás esetekben, hanem akkor hivatvák (és pedig a felek beható kiballgatása stb. alapján) eljárni, ha a munkaadó és munkafogadó körében (péld. a bér, külön teljesített munka, foglalkozási idő stb. iránt) kétségek és érdekcollisiók merülnek fel; s egyebek közt azon előnyt nyújtják, hogy különben beállandott mindkét félre egyaránt káros surlódásokat, péld. strikeket elhárítanak. Ez egyeztető hivatalnak (vagy jobban kamarának) azonban nincs államhatósági jellege, a telek szabad választásából veszi mandatumát, és azért executivhatalmat sem gyakorolhat. — *f*) Tulajdonképeni jogsérelmi esetekben való ítélethozatalra leghelyesebb lesz (a kereskedelmi bíróságokhoz hasonló) külön iparbiróságok felállítása; ²⁾ és pedig alként, hogy az elnököt az állam rendelné ki, a tagok pedig az ipartestületek és munkasegyletek szabad választása alapján kijelölt egyénekből álljanak. Az iparbiróság határozatai (bizonyos értékösszegig) felebezhetlenek legyenek, maga az institutió pedig az egyeztető kamarákétól élesen megkülönböztetendő, a mennyiben nem társadalmi mozgalmak- és érdeksurlódásoknak, hanem a rideg jognak és jogszolgáltatásnak organumai és képviselői. — *g*) Ott, hol az iparosi körökben saját érdekeik egységes és összpontosított képviselétére hivatott társulatok önkezdeményezés útján nem létesülnek, helyesen tesz az állam, ha e nagyfontosságú ügy területenként és mintegy közvetlen gondozására iparbizottságokat létesít, a melyek szakférfiak- és érdeklettekbeől egybealkotva, az iparos oktatás és segélyezés intézése, iparbiróságok alakítása, szakvélemények előterjesztése, a hatóságok eljárásának támogatása stb. körül fejtenek ki tevékenységet. — *h*) Nem kis

²⁾ L. Eberty: Die Gewerbegerichte und das gew. Schiedgerichtswesen (1869.).

mértékben járuland az állam az alsóbb osztályok anyagi helyzetének könnyebbitéséhez célirányos a d ó r e n d s z e r, névszerint pedig az által, ha a közvetett adók azon nemeit, melyek lefelé súlyosabban hatnak, illetőleg elsőrendű életszükségletekre irányulnak, mellőzi. ³⁾ — i) Fontos feladata lesz ezeken kívül az államnak az iparoktatás és képzési ügy érdekében a kellő tanodák, intézetek és gyűjtemények előállításáról gondoskodni; a munkásoknak egyletek, munkáslakházak stb. létesítésére célzó törekvéseiket (a mennyiben azok socialistikus vagy egyáltalában rend- és törvényellenes célzatoktól távol maradnak) gyámolítani; vállalkozók részéről elkövetett visszaéléseket, hatalmaskodást szigorúan fenytetni; s egyáltalában miudent kerülni, a mi az alsóbb osztályok még lejjebb nyomására vezethetne, avagy az államot a vagyonosok érdekébeni részrehajlás és igaztalanság színében tüntethetné fel. ⁴⁾

³⁾ Azon kérdésre: vajjon nem bír-e az állam financiaiális gazdaságában a közcélok megvalósítására szükséges javak beszerzésén és alkalmazásán kívül még valami más rendeltetéssel is, s jelesen: nincs-e hivatva a d ó p o l i t i k á j a által a társadalom vagyongegoszlási viszonyaira is céltudatosan befolylni: e kérdésre a »P é n z t i g y t a n c«-ban adjuk meg a választ.

⁴⁾ Ez egész §-ra nézve l. Stein: Handb. der Verwaltungslehre 742. sk. és 828-882. l. Marchet: Die Aufgabe der gewerblichen Gesetzgebung. Brentano-nak fent idézett két munkáját: Arbeitverhältniss és Arbeiterversicherung. Schönberg: Sittl. Rel. Bedeutg. cz. ért. Thornton: On Labour cz. m. Schäffle: Kapitalismus többh. Hack: Ért. a Tüb. Zeitschr. 1867-iki folyamb., valamint a »Schriften des Vereins für Socialpolitik« cz. nagybecsű monographiákat.

KAUTZ GYULA.

{Mutatvány szerzőnek sajtó alatt levő teljesen átdolgozott

»Nemzetgazdaságtanából.«}